

УДК 1 (091): 355 / 359:36.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v051.2024.3>**А. Б. Борканюк**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-2583>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національної академії Служби безпеки України

С. О. ШульмінORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-2583>

старший викладач кафедри філософії

Національної академії Служби безпеки України

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНУ ВІЙНИ

Актуальність проблеми дослідження. Феномен війни є одним із найбільш складних та багатогранних явищ, що супроводжують історичний розвиток людства. У різні епохи війна не лише змінювала політичну карту світу, але й формувала нові культурні, соціальні та етичні орієнтири. Її філософське осмислення має на меті не лише з'ясування її причин та наслідків, а й розкриття глибинних смислів, які визначають сутність конфлікту як засобу соціальної взаємодії.

Філософські підходи до війни дозволяють проаналізувати її як феномен, що перебуває на межі між хаосом і порядком, деструкцією та творенням. З одного боку, війна виступає руйнівною силою, яка знищує соціальні структури, фізичне середовище та моральні основи суспільства. З іншого боку, війна часто є каталізатором для науково-технічного прогресу, культурних трансформацій та переосмислення етичних норм.

Розуміння війни вимагає міждисциплінарного підходу, який включає філософію, соціологію, політологію, антропологію, а також етику. У філософії війна постає як спосіб осмислення глибинних конфліктів між цінностями, цілями та інтересами, що формують взаємодію між окремими індивідами, спільнотами та державами. Саме через призму філософського аналізу можливе усвідомлення війни як явища, що виходить за межі простого насильства і виявляє внутрішню логіку розвитку людського суспільства.

У сучасних умовах, коли війна набуває нових форм і проявів, таких як гібридні конфлікти, інформаційні війни та тероризм, філософське осмислення цього феномену стає ще більш актуальним. Воно дозволяє сформулювати підходи до аналізу етичної легітимності військових дій, виявити роль війни у процесах глобалізації, а також зрозуміти її вплив на становлення сучасного світового порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота ґрунтується на аналізі науково-методичної літератури, методичних посібників, наукових ста-

тей, періодичних видань та напрацювань сучасних та попередніх вчених і дослідників, серед них: Г. П. Ситник [6], Т. Букіна [2], Є. С. Огаренко [4], Б. О. Парахонський [5], Frowe Н. [8] та багато інших.

Аналіз сучасних досліджень демонструє різноманітність підходів до вивчення філософії війни. Н. Frowe [8] досліджує етичні аспекти війни, зокрема моральну легітимність і правила ведення конфліктів. Б. О. Парахонський і Г. М. Яворська [5] аналізують взаємозв'язок війни та миру через безпекові стратегії та екзистенційні смисли. Г. П. Ситник [6] висвітлює концептуальні основи війни як соціокультурного явища. Т. Букіна і П. Ямпольцев розглядають виклики війни у контексті глобалізації та технологій [2]. Є. С. Огаренко [4] досліджує філософську природу війни як актуальну світоглядну проблему. Ці дослідження відображають багатовимірність осмислення феномену війни та миру.

Мета дослідження – проаналізувати філософські аспекти розуміння феномену війни, приділяючи увагу її онтологічній, етичній, соціальній та культурній природі. Це передбачає вивчення війни як складного соціокультурного явища, яке містить у собі як деструктивні, так і продуктивні аспекти, розкриває діалектичний зв'язок між війною і миром та відображає глобальні трансформації сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Війна як онтологічний феномен розглядається через подвійний аналітичний вектор. Перший вектор акцентує увагу на антропологічній складовій, що трактує війну як вираження внутрішньої агресивності, яка, за певними теоріями, є природною властивістю людської природи (Т. Гоббс, З. Фройд) [9]. У цій парадигмі війна постає як екзистенційна реакція на виклики боротьби за виживання, еволюційну конкуренцію та пошук ресурсів. Другий вектор, навпаки, розглядає війну як продукт соціально-історичних обставин, де її виникнення зумовлене специфікою політичної організації,

економічними інтересами та культурними наративами, що кодифікують насильство як легітимний засіб досягнення мети (К. Маркс, Ю. Габермас) [1, с. 67].

З філософської точки зору, війна може бути осмислена як особлива форма буття, яка функціонує на межі між хаосом і порядком, ентропією та структуризацією. У цьому сенсі вона є не лише деструктивною, але й продуктивною, адже через руйнування створює нові соціальні структури, культурні парадигми та політичні утворення. Така подвійність дозволяє розглядати війну як структурний елемент соціального життя, що не просто відображає внутрішні протиріччя, а й сприяє їхньому перетворенню у нові форми суспільного розвитку. Війна, таким чином, вписується у концепцію «межового досвіду» (Г. Гадамер), виступаючи випробуванням для моральних і екзистенційних основ людської спільноти [8, с. 49].

Війна та мир як діалектичні категорії утворюють онтологічний зв'язок, що відображає їх взаємозумовленість та взаємоперехідність. Гегелівська діалектика дозволяє розглядати війну як «негативний момент», через який суспільство досягає вищого синтезу у формі миру, що виникає не як заперечення війни, а як її трансценденція. У цьому контексті війна стає умовою для переосмислення цінностей, тоді як мир, що базується на нереалізованих конфліктах, може нести латентний потенціал для нового витка насильства. Взаємозалежність цих категорій актуалізує необхідність філософського аналізу їхньої динаміки у контексті глобальних трансформацій сучасності [4, с. 195].

Онтологічне осмислення війни, яке зосереджується на її сутності, формі буття та діалектичній взаємодії зі світом, створює основу для подальшого дослідження епістемологічних аспектів цього феномену. Війна як соціокультурний і політичний феномен вимагає не лише розуміння її існування, але й усвідомлення того, як її пізнання впливає на формування суспільного світогляду, прийняття рішень та еволюцію гуманітарної думки. Це ставить питання про методологію, підходи та обмеження вивчення війни, що є ключовими для побудови адекватного наукового дискурсу.

Вивчення війни як складного соціокультурного явища потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує методологічний апарат філософії, історії, політології, соціології, психології та військової науки.

Методи дослідження війни:

- Історичний метод дозволяє аналізувати війни у динаміці їхнього розвитку, вивчати їхні причини, хід та наслідки.

- Системний підхід акцентує увагу на війні як складній системі, що включає політичні, економічні, технологічні та ідеологічні компоненти.

- Порівняльний метод сприяє виявленню спільних і відмінних рис у воєнних конфліктах різних епох, культур та географічних регіонів.

- Феноменологічний аналіз фокусується на суб'єктивному досвіді війни як її учасників, так і свідків, розкриваючи екзистенційні аспекти цього явища [5, с. 240].

Підходами до пізнання війни є наступні:

1. Класичний підхід розглядає війну як інструмент реалізації політичних чи економічних цілей.

2. Критичний підхід акцентує увагу на війні як результаті системних протиріч капіталізму, колоніалізму чи ідеологічних протистоянь. Війна в цьому контексті є наслідком нерівномірного розподілу ресурсів, експлуатації та соціальної несправедливості.

3. Гуманітарний підхід зосереджується на впливі війни на гуманітарний стан суспільства, права людини та моральні основи. Війна розглядається як гуманітарна катастрофа, що руйнує соціальні інститути, породжує кризи ідентичності, створює нові виклики для етики та міжнародного права [10, с. 28].

Дослідження війни стикається з низкою обмежень:

- Суб'єктивність джерел. Багато історичних і сучасних матеріалів, що використовуються для аналізу війни, є суб'єктивними. Спогади учасників, офіційні документи, медіа-матеріали та пропаганда часто відображають однобічну або викривлену картину подій. Це ускладнює формування об'єктивного уявлення про конфлікт.

- Труднощі прогнозування. Непередбачуваність людської поведінки, технологічного розвитку, а також динаміка міжнародної політики роблять точне прогнозування воєнних конфліктів практично неможливим. Модельовані сценарії рідко враховують усі фактори, що можуть вплинути на розвиток подій.

- Етичні дилеми. Вивчення війни пов'язане з етичними питаннями, особливо коли результати досліджень використовуються для вдосконалення воєнних технологій чи стратегій. Це викликає дискусії щодо моральної відповідальності науковців та легітимності таких досліджень.

Ці підходи та обмеження формують поле дослідження війни як складного феномену, який вимагає критичного осмислення та міждисциплінарного підходу [8, с. 52–53].

Знання про війну є ключовим компонентом процесу ухвалення рішень на політичному, військовому та соціальному рівнях, забезпечуючи основи для формування стратегій, спрямованих на запобігання конфліктам і мінімізацію їхніх наслідків. На політичному рівні такі знання використовуються для розробки стратегій національної безпеки, оцінки геополітичної ситуації, ідентифікації ризиків і загроз, а також для врегулювання конфлік-

тів через дипломатію. Аналіз воєнно-політичних даних дозволяє приймати обґрунтовані рішення, які відповідають національним і глобальним інтересам. На військовому рівні знання про війни сприяє плануванню операцій, розробці стратегій і тактик, оптимізації логістики та забезпеченню морально-психологічної стійкості військових.

На соціальному рівні знання про війну допомагає розробляти програми реабілітації для учасників бойових дій і постраждалих, інтегрувати їх у суспільство, а також формувати відповідальне ставлення громадськості до питань миру й безпеки. Інформування про реальні причини, перебіг і наслідки воєн дозволяє зберігати соціальну пам'ять через освітні програми, музеї та меморіали. Таким чином, знання про війну є важливим інструментом стабілізації, миротворчості та підтримки гуманітарних цінностей у сучасному світі.

Аналіз ролі знань про війну у формуванні рішень на різних рівнях веде до розгляду гли-

бинних концептуальних підходів до цього феномену. Різні філософські та наукові традиції пропонують унікальні моделі осмислення війни, які відображають специфіку історичного, соціального та культурного контекстів їх формування [6, с. 70–71].

Концептуалізація війни в різних філософських і наукових традиціях розкриває багатогранність цього явища, вказуючи на його роль у формуванні суспільних структур, ідеологій та цінностей. Війна трактується по-різному залежно від домінуючих уявлень про природу людини, моральні імперативи, економічні умови та політичні інтереси. Нижче подано таблицю, що систематизує основні підходи до осмислення війни в межах ключових філософських і наукових шкіл.

Різноманіття підходів демонструє складність феномену війни і вказує на необхідність міждисциплінарного аналізу для його повного осмислення [5, с. 268–269].

Таблиця 1

Концептуалізація війни в різних філософських і наукових традиціях

Традиція	Основні ідеї	Ключові представники
Реалізм	Війна як неминучий елемент міжнародних відносин через анархічну природу світової системи та конфлікт інтересів.	Т. Гоббс, Г. Моргантау, К. Клаузевіц
Пацифізм	Засудження війни як аморального та деструктивного явища, заклики до мирного врегулювання конфліктів.	М. Ганді, І. Кант
Марксизм	Війна як прояв класової боротьби або як наслідок імперіалістичної експансії капіталізму.	К. Маркс, В. Ленін
Екзистенціалізм	Війна як прояв абсурдності та трагічності людського існування, що висвітлює фундаментальні екзистенційні дилеми.	Ж. – П. Сартр, А. Камю
Лібералізм	Війна як явище, що може бути мінімізоване через розвиток міжнародних інституцій та співпраці.	І. Кант, В. Вільсон, Ф. Фукуяма
Фемінізм	Війна як результат патріархальних структур влади, що ігнорує миротворчий потенціал гендерної рівності.	С. Енлоу, С. Бірке
Постмодернізм	Війна як дискурс, що формується через наративи влади, ідеології та медіа.	Ж. Дерріда, М. Фуко

Джерело: авторська розробка

Концептуалізація війни в різних філософських і наукових традиціях заклала підґрунтя для осмислення її багатовимірною впливу на суспільство та моральні засади. Перехід від теоретичного аналізу до прикладних аспектів дозволяє глибше дослідити етичні дилеми, пов'язані з війною, а також її соціально-політичну роль у розвитку державності, націй і суспільств.

Моральна легітимність війни є центральною проблемою етичного осмислення воєнних конфліктів. Концепція «справедливої війни» (*jus ad bellum*) визначає умови, за яких війна може бути визнана морально виправданою, наприклад, у випадку самооборони або захисту від агресії. Правила ведення війни (*jus in bello*) регламенту-

ють засоби та методи ведення бойових дій, підкреслюючи важливість дотримання гуманітарних норм, захисту цивільного населення та уникнення надмірного насильства.

Проблема відповідальності за воєнні дії порушує питання індивідуальної та колективної вини за воєнні злочини, а також моральної оцінки рішень політичних і військових лідерів. Етична відповідальність поширюється як на прямі дії, так і на їхні наслідки, включаючи довготривалий вплив на цивільне населення, економіку та довкілля.

Етика насильства та гуманізм у контексті війни передбачають аналіз допустимості застосування сили для досягнення цілей. Війна стає

полем боротьби між прагматичними міркуваннями та гуманістичними принципами, що підкреслюють недоторканність людської гідності навіть у конфліктних умовах. Це створює дилеми щодо виправдання насильства у військових діях та необхідності пошуку миротворчих альтернатив [6, с. 72–73].

Війна відіграє важливу роль у формуванні державності, слугуючи каталізатором для об'єднання територій, консолідації влади та створення державних інститутів. Вона сприяла формуванню націй через боротьбу за незалежність або захист від загроз, закріплюючи національну ідентичність. Як інструмент політики, війна, за К. Клаузевіцем, є продовженням політики іншими засобами, підкреслюючи її підпорядкованість державним інтересам для досягнення політичних цілей, таких як розширення впливу. Водночас війна трансформує суспільні структури, змінюючи економічні системи, спричиняючи інновації та кризи, переформатовуючи гендерні відносини й соціальні ролі, але водночас породжуючи нерівність, травми та дезінтеграцію [2, с. 24].

Важливо зазначити, що соціальні та моральні проблеми, що виникають на війні, взаємодіють з новими викликами, пов'язаними з використанням інноваційних технологій та зростаючою глобальною взаємозалежністю.

Роль технологій у трансформації війни є ключовою у зміні її характеру та масштабів. Від традиційних форм, що базувалися на фізичній силі та механічних засобах, війна еволюціонувала до сучасних гібридних та кіберконфліктів. Гібридна війна об'єднує військові, інформаційні, економічні та дипломатичні засоби впливу, що значно розширює її межі. Кіберконфлікти, зі свого боку, створюють нову площину протистояння, де інформаційні технології стають як інструментом, так і об'єктом атаки.

Етичні та філософські виклики виникають у зв'язку із застосуванням штучного інтелекту (ШІ) та автономних систем у військовій сфері. Використання таких технологій порушує питання відповідальності за їхні дії, оскільки автономні системи можуть приймати рішення без людського втручання. Це створює ризики неконтрольованого насильства, порушення гуманітарних норм і етичних стандартів. Застосування ШІ також викликає дебати щодо можливого порушення балансу сил, посилення асиметрії між державами та дестабілізації глобального безпекового середовища.

Тобто, технології не лише змінюють способи ведення війни, а й формують нові виклики для етики та міжнародного права [7, с. 18].

Війна в умовах глобалізації виступає багатовимірним феноменом, який зазнає значного впливу міжнародних відносин, транснаціональних корпорацій (ТНК) та наднаціональних організацій.

Глобалізація сприяє інтеграції економік, але водночас ускладнює природу конфліктів через взаємозалежність держав. ТНК, часто прагнучи до збереження своїх інтересів, можуть як сприяти, так і запобігати конфліктам. Наднаціональні організації відіграють подвійну роль, виступаючи як медіатори, але іноді обмежуючи суверенітет держав у прийнятті рішень.

Глобальні наслідки війни виявляються у вигляді багатосторонніх криз. Воєнні конфлікти спричиняють масову міграцію, що створює соціальні та економічні виклики для приймаючих країн. Екологічні катастрофи, зокрема забруднення, руйнування інфраструктури та деградація природних ресурсів, мають довготривалий глобальний вплив. Економічні кризи, викликані війнами, призводять до руйнації локальних економік і дестабілізації міжнародних ринків.

Перспективи уникнення глобальних конфліктів залишаються між утопічними ідеями та реальними механізмами. Утопічні проекти миру, побудовані на ідеях глобальної гармонії, часто стикаються з проблемою нерівності між державами та культурною різноманітністю. Натомість реальні механізми, такі як багатостороння дипломатія, розвиток міжнародного права та миротворчі місії, намагаються створити стійкі структури запобігання конфліктам. Однак їхня ефективність залежить від готовності держав до компромісів і спільних дій. Тож, глобалізація, хоча й відкриває нові можливості для миру, водночас посилює складність вирішення глобальних конфліктів [3, с. 763].

Міжнародні організації відіграють важливу роль у філософському осмисленні феномену війни. Вони просувають концепції справедливості й етики війни, формуючи глобальні норми для запобігання агресії та захисту прав людини навіть під час конфліктів. Їх діяльність піднімає питання про межі державного суверенітету, адже втручання у внутрішні справи заради миру або гуманітарної допомоги кидає виклик традиційним уявленням про незалежність держав.

Організації, такі як ООН і ЮНЕСКО сприяють побудові культури миру, розглядаючи його не лише як відсутність війни, а як стан справедливості й гармонії. ООН формує глобальні норми, які спрямовані на запобігання агресії, а також на захист прав людини навіть у стані війни. Це піднімає питання про моральну легітимність використання сили та засобів її обмеження. Водночас вони звертають увагу на етичні наслідки використання новітніх військових технологій, таких як дрони чи кіберзброя, що трансформують характер конфліктів. Діяльність цих структур також акцентує на колективній відповідальності людства за підтримання миру. Таким чином, міжнародні організації повинні не лише ефективно

розв'язувати конфлікти, а й впливати на глобальне розуміння війни та шляхів її подолання [4, с. 200–201].

Висновки. Отже, феномен війни є складним і багатовимірним явищем, що потребує глибокого філософського осмислення. Війна, як спосіб соціальної взаємодії, виявляє не лише деструктивні, а й продуктивні аспекти, сприяючи культурним трансформаціям, технічному прогресу та переосмисленню моральних норм. Сучасні форми конфліктів, зокрема гібридні війни та кіберзагрози, висувають нові виклики до філософії, етики та міжнародного права. Аналіз війни крізь призму онтологічних, етичних і соціальних категорій дозволяє розкрити її внутрішню логіку та роль у розвитку суспільства. Водночас роль міжнародних організацій є ключовою у регулюванні конфліктів, підтриманні миру та створенні глобальних норм.

Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі етичних викликів, пов'язаних із використанням штучного інтелекту у військовій сфері, впливу глобалізації на характер воєнних конфліктів, а також ролі міжнародних організацій у запобіганні війні як засобу вирішення соціальних протиріч. Важливими також є вивчення впливу війни на гендерні відносини, участь жінок у миротворчих процесах та діалектичного зв'язку між війною і миром у сучасному глобальному контексті, що сприятиме розробці стратегій підтримки миру та безпеки.

Література

1. Бистрицький Є., Ситніченко Л. Філософія і дискурс війни: конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Filosofska Dumka*. 2022 №3. С. 64–82.
2. Букіна Т., Ямпольський П. Філософія війни і миру у XXI столітті. *Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 55. С. 19–25.
3. Мулярчук Є. І. Етика миру: рівність – свобода – людяність. Publishing House «Baltija Publishing». 2022. С. 761–765.
4. Огаренко Є. С. Філософія війни як актуальна світоглядна проблема. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2024. №38. С. 193–203. DOI: <https://doi.org/0.32782/2707-5206.2024.38.15>.
5. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
6. Ситник Г. П. Філософія війни та миру: курс лекцій. К: ТОВ «САК ЛТД.», 2023. 118 с.
7. Толстов І., Москвін Я. Етика в контексті миру та війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філософія. Філософські перуні*. 2023. № 69. С. 15–20.
8. Frowe H. The Ethics of War and Peace. Humanities, Politics & International Relations. 3rd Edition. 2022, 288 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003275466>.

9. Hobbes Th. The Elements of Law Natural and Politic: веб-сайт. URL: <http://www.public-library.uk/ebooks/31/91.pdf> (дата звернення: 02.01.2025).

10. Moseley A. A Philosophy of War. Algora Publishing. 2007, 214 p.

Анотація

Борканюк А. Б., Шулмін С. О. Філософські аспекти розуміння феномену війни. – Стаття.

Стаття є дослідженням філософських аспектів розуміння феномену війни як одного з найбільш багатограних явищ, що супроводжують розвиток людства. Обґрунтовано актуальність філософського осмислення війни, яка виступає не лише руйнівною силою, але й каталізатором соціальних, культурних та технічних змін. Проаналізовано різні підходи до трактування війни, зокрема антропологічний, що пояснює її як прояв природної агресивності людини, та соціально-історичний, який акцентує на впливі суспільних умов і політичних інтересів. Особливу увагу приділено онтологічному осмисленню війни як межового досвіду, що поєднує хаос і порядок, деструкцію і творення. Війна розглядається у діалектичному зв'язку з миром, де вона стає умовою для переосмислення цінностей і трансформації суспільства. У статті також проаналізовано етичні виклики, пов'язані із сучасними формами конфліктів, такими як гібридні війни та кіберконфлікти, а також використання новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, у військовій сфері. Розкрито роль міжнародних організацій, які формують глобальні норми етики та справедливості у веденні воєн, піднімаючи питання про межі суверенітету держав і моральну відповідальність людства за підтримання миру. Результати дослідження підкреслюють важливість міждисциплінарного підходу до вивчення війни, яка виходить за межі простого насильства і стає ключовим елементом у розвитку сучасного світового порядку. Отримані висновки сприяють поглибленню розуміння ролі війни у формуванні суспільних структур, етичних норм і світоглядних орієнтирів. Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів для формування стратегій миротворчості, аналізу етичної легітимності військових дій та розробки політик у сфері міжнародного права. Наукова новизна роботи полягає у комплексному осмисленні феномену війни через призму філософського аналізу, що враховує її сучасні форми та глобальні виклики.

Ключові слова: війна, миротворчість, глобалізація, відповідальність, етика, міжнародні організації, соціальна мобілізація.

Summary

Borkaniuk A. B., Shulmin S. O. Philosophical aspects of understanding the phenomenon of war. – Article.

The article is a study of the philosophical aspects of understanding the phenomenon of war as one of the most multifaceted phenomena accompanying the development of humanity. The relevance of the philosophical comprehension of war is substantiated, highlighting it not only as a destructive force but also as a catalyst for social, cultural, and technological changes. Various approaches to understanding war are analyzed, including

the anthropological approach, which interprets it as an expression of human natural aggression, and the socio-historical approach, which emphasizes the influence of social conditions and political interests. Particular attention is paid to the ontological comprehension of war as a borderline experience that combines chaos and order, destruction, and creation. War is considered in dialectical relation to peace, where it serves as a condition for rethinking values and transforming society. The article also examines ethical challenges associated with modern forms of conflicts, such as hybrid wars and cyber conflicts, as well as the use of advanced technologies, including artificial intelligence, in the military sphere. The role of international organizations that shape global norms of ethics and justice in warfare is explored, addressing questions of state sovereignty and humanity's moral responsibility for maintaining peace. The findings

emphasize the importance of an interdisciplinary approach to studying war, which transcends mere violence and becomes a crucial element in the development of the modern world order. The conclusions contribute to a deeper understanding of the role of war in shaping social structures, ethical norms, and worldview orientations. The practical significance of the study lies in the possibility of applying its results to develop peacekeeping strategies, analyze the ethical legitimacy of military actions, and formulate policies in the field of international law. The scientific novelty of the work consists in the comprehensive understanding of the phenomenon of war through the lens of philosophical analysis, considering its modern forms and global challenges.

Key words: war, peacekeeping, globalization, responsibility, ethics, international organizations, social mobilization.